

ra babasının verdiği 1000'i aşkın fetvayı *el-Fetâvâ'z-Zeyniyye fî fıkhi'l-Hanefiyye* adıyla fıkıh bablarına göre düzenlediğini söylerse de eserin önsözünde, *el-Fetâvâ'l-Ğıyâsiyye* ile birlikte (Bulak 1322) talebesi Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Hatîb (Tımurtaşî) tarafından derlendiği kaydedilmiştir. Yazma nüshalarından da eserin iki tertibi olduğu anlaşılmaktadır (Brockelmann, *GAL*, II, 401; *Suppl.*, II, 426). Haskefi bu iki tertibi *el-Cem' beyne fetâvâ İbn Nüceym* adıyla birleştirmiştir. Eser, Hasan Re'fet b. İbrâhim Rüşdî el-İstanbulî tarafından her fetvanın tercümesinden sonra asıl ibaresi de verilerek *Fetâvâ-yı İbn Nüceym (Hulâsa-i İbn Nüceym)* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1289). Çeşmîzâde Hâlis de *Netîcetü'l-Fetâvâ, Fetâvâ-yı Ali Efendi, Behcetü'l-fetâvâ, Fetâvâ-yı Abdürrahîm, Fetâvâ-yı Feyziyye* ile birlikte *Fetâvâ İbn Nüceym*'deki fetvaları tekrarları çıkarmak suretiyle *Hulâsatü'l-ecvibe* (İstanbul 1289) adlı eserinde toplamıştır. 5. *er-Resâ'ilü'z-Zeyniyye*. Müellifin, çeşitli zamanlarda kendisine sorulan sorularla ilgili olarak kaleme aldığı kırk bir risâle, vefatından sonra oğlu Ahmed tarafından derlenerek kitap haline getirilmiştir. Eser, müellifin haraca dair bir risâlesi de eklenerek önce *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'in Ahmed b. Muhammed el-Hamevî'ye ait *Ğamzû 'uyûni'l-beşâ'ir* adlı şerhinin sonunda basılmış (İstanbul 1290), daha sonra buna iki risâle ilâvesiyle Halîl el-Meys tarafından *Resâ'ilü İbn Nüceym* adıyla neşredilmiştir (Beyrut 1400/1980, sayıları yetmiş aşan risâlelerinin bir listesi için bk. Brockelmann, *GAL*, II, 401-403; *Suppl.*, II, 426-427). Bunlardan *Risâle fî nikâhi'l-fuzûlî* müstakil olarak (İstanbul 1306), büyük ve küçük günahlar (İsmâil b. Sinân es-Sivâsî'nin şerhiyle), besmele çekilmeden kesilen hayvan, adak ve dört mezhebe göre namazın esaslarına dair dört risâle, Kemalpaşazâde'nin Eş'arî ve Mâtürîdîler arasındaki ihtilâflara dair bir risâlesiyle birlikte ayrıca basılmıştır (*Hams Resâ'il*, İstanbul 1304). 6. *Fethu'l-Ğaffâr fî şerhi'l-Menâr* (I-II, Kahire 1355). Ebû'l-Berekât en-Nesevî'nin fıkıh usulüne dair *Menârü'l-envâr* adlı eserinin şerhidir.

İbn Nüceym'in bunlardan başka *Hâşiyetü Câmî'i'l-fuşûleyn, Lübbü'l-uşûl fî takriri'l-uşûl* (İbnü'l-Hümâm'in *et-Tahrîr*'inin muhtasarıdır) adlı eserleriyle (Brockelmann, *GAL*, II, 99, 402; *Suppl.*, II, 426; *DMBİ*, V, 38) *el-Hidâye* üzerine bir ta'likası vardır (*Resâ'ilü İbn Nüceym*, s. 7; İb-

nü'l-İmâd, VIII, 358). Brockelmann, Sirâceddin İbn Nüceym'in *İcâbetü's-sâ'il ve Tetimme fi'l-furûk mine'l-Eşbâh* adlı eserlerini Zeynüddin İbn Nüceym'e nisbet etmiştir (*GAL*, II, 401; *Suppl.*, II, 87, 427).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Abdülazîz el-Vekîl), Kahire 1387/1968, neşredenin girişi, s. 3-5; a.e. (nşr. M. Mutî' el-Hâfız), Dimaşk 1403/1983, neşredenin girişi, s. 5-17; a.mlf., *Resâ'ilü İbn Nüceym* (nşr. Halîl el-Meys), Beyrut 1400/1980, neşredenin girişi, s. c-d, 1-4, 7; a.mlf., *el-Fevâ'idü'z-Zeyniyye* (nşr. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan), Demmân 1414/1994, neşredenin girişi, s. 29-34; Temîmî, *et-Tabakâtü's-se-niyye*, III, 275-276; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, III, 154; *Keşfü'z-zunûn*, I, 98-100, 356, 358, 374, 566, 728, 847, 910, 965; II, 1515, 1661, 1823; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VIII, 358; Atâî, *Zeyli Şekâik*, I, 34; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, Bulak 1272, I, 4, 14; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 113, 134-135; *Mecelle*, İstanbul 1305, s. 6; *Hediyetü'l-Ârifin*, I, 378; Serkis, *Mu'cem*, I, 265-266, 375, 828; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 358; Ali Paşa Mübarek, *el-Hıta'âtü't-Tevfikıyye*, Kahire 1305, V, 45-46; Brockelmann, *GAL*, II, 87, 99, 401-403; *Suppl.*, II, 87, 250, 252, 425-427; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 104; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 192; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'lleti nüşiret fi Mısr beyne 'amey 1900-1925*, Kahire 1983, s. 98-99; a.mlf., *el-Kütübü'l-'Arabiyyetü'lleti nüşiret fi Mısr fi'l-karni't-tâsi 'aşer*, Kahire 1990, s. 77; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 116-117; a.mlf., "İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, III/1-2, Erzurum 1979, s. 361-378; Muhammed er-Rahîl Garâyibe, "Dirâse tahlîliyye ve nakdiyye li-Kitâbi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî'l-fıkhi'l-Hanefî", *Mü'te li'l-buhûş ve't-dirâsât*, XI/6, Mü'te 1417/1996, s. 433-472; *Kâmûsü'l-a'lâm*, IV, 2445; Th. W. Juynboll, "İbn Nüceym", *İA*, V/2, s. 777; J. Schacht, "İbn Nudjaym", *El'* (İng.), III, 901; Mehdi Selmâsi, "İbn Nüceym", *DMBİ*, V, 38-39.

AHMET ÖZEL

İBN NÜMEYR

(ابن نمير)

Ebû Abdîrrahmân Muhammed
b. Abdillâh b. Nümeyr
el-Hemdânî el-Kûfî
(ö. 234/849)

Hadis hâfızı.

160 (777) yılı civarında Küfe'de doğdu. Aslen Yemenli olup Küfe'ye yerleşen Hemdân kabilesinin Hârif koluna mensuptur. Babası Abdullah b. Nümeyr, çoğu *Şahîh-i Müslim*'de olmak üzere 578 rivayeti *Kütüb-i Sitte*'de yer alan tanınmış bir hadis hâfızıdır. İbn Nümeyr ilim tahsiline babasından hadis öğrenerek başladı; Muhammed b. Bisr, Süfyân b. Uyeyne, İsmâil b. Uleyye, Vekî' b. Cerrâh, Muhammed b.

Fudayl, Mervân b. Muâviye gibi şahsiyetlerden hadis öğrendi. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühîlî, Ebû Hâtîm er-Râzî, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ya'küb b. Şeybe, Ya'küb el-Fesevî, Bakî' b. Mahled, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî kendisinden hadis konusunda faydalanan belli başlı talebeleridir. Buhârî ve Müslim *Şahîh*'lerinde, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce *Sünen*'lerinde doğrudan, Tirmizî ve Nesâî ise Buhârî aracılığıyla ondan rivayette bulundular. *Şahîh-i Buhârî*'de yirmi iki, *Şahîh-i Müslim*'de 573 rivayeti yer alır.

Ebû Hâtîm er-Râzî, Ebû'l-Hasan el-İclî, Ebû Dâvûd ve Nesâî gibi hadis münekkittelerinin sika olarak nitelendirdiği ve hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini belirttiği İbn Nümeyr'i İbn Ebû Hâtîm cerh ve ta'dîl konusunda otorite kabul etmiş, cerh ve ta'dîl ile ilâhî'l-hadîse dair bazı görüşlerine *el-Cerh ve't-ta'dîl* adlı eserinde yer vermiştir. Ahmed b. Hanbel de İbn Nümeyr'den övgüyle bahsetmiş, Yahyâ b. Maîn ve Ahmed b. Hanbel Kûfeli râvilerle ilgili değerlendirmelerde onun görüşlerini esas almışlardır. İbn Nümeyr Şâban veya Ramazan 234'te (Mart veya Nisan 849) Küfe'de vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 413; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, I, 144; a.mlf., *et-Târîhu's-şagîr*, II, 364; İclî, *es-Sikât*, s. 406; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 209; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 320-328; İbn Şâhin, *Târîhu esmâ'i's-sikât* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1406/1986, s. 285; Dârekutnî, *el-İlel* (nşr. Mahfûzürrahman Selefî), Riyad 1985, II, 141; Kelâbâzî, *Ricâlü Şahîhi'l-Buhârî*, II, 658; İbn Mencûye, *Ricâlü Şahîhi Müslim*, II, 184; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 235-236; İbnü'l-Kayserânî, *el-Cem' beyne ricâlî's-Şahîhayn*, Beyrut 1405/1985, II, 442; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârdûdî), II, 305; V, 647; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXV, 566-570; İbn Abdülhâdî, *Ulemâ'u'l-hadîs*, II, 93-94; Zehebî, *A'lâmü'n-nübe-lâ*, IX, 244-245; XI, 455-457; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, II, 439-440; Safedî, *el-Vâfi*, III, 304; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 312; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 282-283; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 81; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 92.

ALİ TOKSARI

İBN OSMAN el-MİKNÂSÎ

(ابن عثمان المكناسي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Abdilvehhâb b. Osmân el-Miknâsî
(ö. 1213/1799)

Faşlı vezir ve diplomat.

Fas'ın Miknâs (Meknes) şehrinde doğdu. Babası vâizlik de yapan bir sahaftı. Burada başladığı öğrenimini Fas şehrinde devam ettirdi. Çalışma hayatına vâizlik ya-

parak başladı. Bir müddet sonra Mevlây III. Muhammed zamanında (1757-1790) saraya alındı ve önce kütüphane memurluğuna, ardından kâtipliğe tayin edildi. Kâtipliği sırasında idarî işler ve resmî yazışmalar konusunda tecrübe kazandı. Daha sonra Tıtvân (Tetuan, Tittâvîn) kadılığına getirildi ve başarılı olduğu görülünce diploması alanına kaydırıldı. Hayatının son yirmi yılı çok yoğun geçti. Bu dönemde peşpeşe gelen üç sultanın güvenine mazhar olarak çeşitli yabancı ülkelere elçi gönderildi. Resmî işini başarıyla yürütmesinin yanında elçi olarak gittiği ülkeler hakkında seyahatnâme türünden eserler yazarak ayrıca ilim ve kültür hayatına katkıda bulundu.

İbn Osman, 1779 yılında III. Muhammed tarafından bir heyetin başında İspanya Kralı III. Carlos'a gönderildi; görevi iki ülke arasında antlaşma yapmak, karşılıklı olarak esir değişimini, bu arada Cezayirli esirlerin serbest bırakılmasını sağlamak ve İspanyol korsanlarının ele geçirdiği Sa'dî Sultanı Zeydân'a ait 3000 ciltten oluşan (Selâvî, VI, 70) ve Escorial Library'de muhafaza edilen Arapça kitap koleksiyonunu geri almaktır. Bu görevi sırasında İbn Osman yaşadıklarını *el-İksîr fî fekâki'l-esîr* adlı seyahatnâmesinde anlatmıştır. Muhammed el-Fâsî tarafından geniş bir mukaddime ile yayımlanan (Rabat 1965, 1967) bu kitabında müslüman esirleri kurtarmak için nasıl çaba harcadığını, çeşitli fabrikalara, eğitim ve kültür müesseselerine, kiliselere yapmış olduğu ziyaretleri ve halkın sosyal yapısı, dinî durumu, örf ve âdetleriyle ilgili değerlendirmelerini açıklamıştır. XVIII. yüzyıl, İspanya'da ekonomi ve medeniyet alanlarında çok büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Bu asrın sonlarında kapitalist sistem gelişme kaydetmiş, ticaret ve sanayide önemli ilerlemeler sağlanmıştı. İbn Osman, ülkesinin bu ilerlemeye ayak uyduramaması yüzünden duyduğu üzüntüyü eserinde dile getirmiştir. Bir yıl sonra Sultan Zeydân'ın kitaplarını geri alamamakla birlikte bu ilk elçilik görevinden başarıyla döndü ve III. Muhammed tarafından vezirlik pâyesiyile taltif edildi. Daha sonra Napoli Krallığı nezdinde elçi olarak görevlendirildi ve 1782 yılında Napoli'ye ulaştı. Sultan III. Muhammed tarafından Trablusgarp'a gönderildiği sırada Napoli korsanlarınca ele geçirilen bir gemiye karşılık ödenen tazminatı teslim aldı ve çeşitli konuları kapsayan bir antlaşmanın metnini sultan adına im-

zaladı. Daha sonra oradan bir grup esirin bulunduğu Malta adasına geçti ve esirlerin kurtarılması için büyük çaba sarfetti. İbn Osman, söz konusu sefirliğiyle ilgili hatıralarını *el-Bedrû's-sâfir fî iftikâki'l-üsârâ min yedi'l-'aduvvi'l-kâfir* adını verdiği seyahatnâmesinde anlatmıştır. Bu eserin bir nüshası Rabat'taki el-Mektebetü'l-Haseniyye'dedir (nr. 12523). İbn Zeydân, *Târîhu Miknâs* adlı kitabında bu eserin bir özetini vermiştir (bk. III, 320-329).

1785 yılının başlarında İbn Osman, Fas-Cezayir sınır ihlalleri meselesinin halli için sultanın damadının başkanlığındaki bir heyetin en aktif üyesi olarak İstanbul'a gitti. Heyet bir yıla yakın bir süre İstanbul'da kaldı ve İbn Osman, I. Abdülhamid ve devlet adamlarından büyük ilgi gördü; bu arada İstanbul'u, tarihî eserlerini ve halkını tanıma imkânı buldu. Dönüş yolculuğunda surre alayına katıldı ve Dimaşk'ı ziyaret ettikten sonra Hicaz'a giderek hac ibadetini eda etti; arkasından sırasıyla Kudüs, Kıbrıs, Tunus ve Cezayir'i dolaşarak toplam iki yıl yedi aylık bir seyahatin ardından 1788 Haziranında Fas'a ulaştı; gördüklerini *İhrâzü'l-mu'allâ ve'r-raķib fî hacci Beytillâhi'l-harâm ve ziyâreti'l-Kudsi's-şerîf ve'l-Halîl ve't-teberrük bi-kabri'l-Habîb* adını verdiği bir kitapta topladı. İslâm kültürü ve Osmanlı tarihi hakkında önemli bilgiler içeren ve özellikle İstanbul'dan, oradaki tarihî eserlerden, dinî müesseselerden hayranlıkla söz eden bu eserin bir nüshası Rabat'taki el-Mektebetü'l-Haseniyye'de bulunmaktadır (Muhammed Abdullah İnân, I, 22).

İbn Osman, ülkesine döndükten sonra diplomatik görevine devam ederek sultanı temsilen Cezayir'deki Türk idarecileriyle görüşmeler yaptı. III. Muhammed'in ardından tahta çıkan Mevlây Yezîd de (1790-1792) onu elçi olarak İspanya Kralı IV. Carlos'a gönderdi. İbn Osman, bu görevi sırasında bazı konuları çözüme kavuşturduysa da asıl meseleyi oluşturan Fas-İspanya barış antlaşmasını gerçekleştiremedi. Onun Madrid'de iken hükümet ricâliyle yaptığı yazışmalar, iki hükümdar arasında gidip gelen mektuplarla birlikte olarak işlenmiş ve *La estancia en España de Muhammad ibn 'Utmân (1791-1792)* adıyla yayımlanmıştır (Tetuan 1961; ayrıca bk. bibl.).

Mevlây Yezîd'in vefat haberini aldıktan sonra İspanya'dan ülkesine dönen İbn Osman, Mevlây Süleyman'ın tahta çıkmasını

dan bir yıl sonra dışişleri bakanı ve Tıtvân'a vali tayin edildi; Avrupa devletleri konsoloslarının bir bölümü Tanca'da iken gettiğinden onlara yakın olması için Tıtvân vilâyetinin merkezinde görev yapması uygun görülmüştü. Buradaki mesaisi çok yoğun; zira devletin dış politikasını düzenlediği gibi dışarıdan gelen heyet ve elçileri de karşılıyor, ayrıca vali sıfatıyla vilâyetinin işlerini yürütüyordu. Yaklaşık bir yıl sonra Tıtvân'dan Fas şehrine döndü ve sarayın en önde gelen siması oldu. İbn Osman, saltanatı sırasında ülke içinde pek istikrar görülmeyen Mevlây Süleyman'a samimiyetle hizmet etti. Özellikle 1797 yılında Âsfâ (Saffî) şehrinde ayaklanan Abdurrahman b. Nâsir'ı isyandan vazgeçirip sultana biata ikna etmekle, hükümdara büyük bir yardımda bulundu.

1799 yılında İspanya ile Fas arasında bir barış antlaşmasının hazırlık çalışmalarını yapmakla görevlendirildi ve sonuçta otuz sekiz maddelik metni Fas adına imzaladı. Bir müddet sonra da Merâkeş'te vebadan öldü.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Osman el-Miknâsî, *el-İksîr fî fekâki'l-esîr* (nşr. Muhammed el-Fâsî), Rabat 1965, neşredenin girişi, s. y-t; Selâvî, *el-İstikşâ*, VI, 70; İbn Zeydân, *Târîhu Miknâs*, Rabat 1931, III, 301-305, 318-330; IV, 159-168; Abbas b. İbrâhim, *el-İ'lâm*, VI, 145-146; Muhammed Abdullah İnân, *Fehârisü'l-Hizâneti'l-Melikkiye*, Rabat 1980, I, 22, 72, 193; İbrâhim Harekât, *et-Teyyârâtü's-si-yâsiyye ve'l-fikriyye bi'l-Mağrib ka'ble'l-himâye*, Dârülbeyzâ 1405/1985, s. 57-90, 193-194, 217; Abdülhâdî et-Tâzî, *et-Târîhu't-diblûmâsî li'l-Mağrib*, Rabat 1988, s. 9, 278-282; H. Pérès, *l'Espagne vue par les voyageurs musulmanes*, Frankfurt 1994, s. 17-29; Muhammed el-Fâsî, "el-Kâtibü'l-vezîr Muhammed b. 'Osmân el-Miknâsî", *Mecelletü Tıtvân*, sy. 5, Rabat 1960, s. 7-34; M. Arribas Palau, "Muhammed İbn 'Utmân designado gobernador de Tetuan a finales de 1792", *Hespéris Tamuda*, II/1, Rabat 1961, s. 113-127; a.mlf., "La estancia en España de Muhammad Ibn 'Utmân (1791-1792)", a.e., IV/1-2 (1963), s. 119-192; a.mlf., "Datos relativos a la actuación de Muhammad Ibn 'Utmân en 1790", a.e., VI (1965), s. 133-158; a.mlf., "Rescate de cautivos musulmanes en Malta por Muhammad Ibn 'Utmân", a.e., X/3 (1969), s. 273-329; "İbn 'Utmân al-Miknâsî", *El² Suppl.* (Ing.), 401-402.

İBRAHİM HAREKÂT

İBN ÖMER

(bk. ABDULLAH b. ÖMER b. HATTÂB).

İBN RABBEN et-TABERÎ

(bk. ALÎ b. RABBEN et-TABERÎ).